

ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΕΝΗ

Ο λόγος για την *Ελένη*· αυτήν την τραγωδία που κατά καιρούς έχει παρασύρει και τους σκηνοθέτες και τους μελετητές σε παραστασιολογικές θρασυότητες. Ακριβώς γιατί ενέχει αυτό το ειρωνικό σπέρμα, το οποίο πολύ εύκολα μπορεί να παγιώσει τον ερμηνευτή στην υπερβολή ή στην ταπείνωση, ενώ είπαμε, ή μάλλον θεωρούμε, ότι το ειρωνικό είδος κινείται ανάμεσα στην ταπείνωση και την υπερβολή. Από κει και πέρα είναι ανοιχτός ο δρόμος να κουβεντιάσουμε κατά πόσον η αριστοτελική ερμηνεία και ο ορισμός ανταποκρίνονται σ' αυτού του είδους τα έργα, κατά πόσον μπορούμε να μιλάμε με βεβαιότητα για τη σημασία της σπουδαίας πράξεως· αν πάλι απορρίψουμε τη σπουδαιότητα μιας τέτοιας πράξεως σ' αυτά τα έργα, δεν μπορούμε να στηρίξουμε σε καμιά περίπτωση ότι η πράξη που γίνεται, που πραγματώνεται στα έργα αυτά, είναι και φάυλη πράξη.

Ανάμεσα, δηλαδή, στη σπουδαιότητα της πράξης της τραγωδίας και στη φαυλότητα της κωμωδίας, θα πρέπει μάλλον να κινηθούμε, αλλά το αιτούμενο είναι όσον αφορά τον Αριστοτέλη: πού κατέτασσε αυτά τα έργα. Ξέρουμε όμως ότι μερικά από αυτά τα έργα τα αμφισβητούσε ο Αριστοτέλης· δηλαδή θέλω να πω ότι ίσως ήταν έξω από την δική του συνείδηση της ερμηνείας.

Στην *Ελένη* υπάρχουν πάρα πολλά αξιόλογα πράγματα που μπορούν να μας απασχολήσουν για να κατανοήσουμε την ευριπιδική Ιφιγένεια στην Ταυρίδα.

Η αυθεντικότερη ερμηνεία της τραγωδίας, γίνεται με τα ίδια της τα στοιχεία. Είναι κάτι στο οποίο, τουλάχιστον εγώ προσωπικά, εμμένω χρόνια ολόκληρα, ότι τίποτα δεν μπορεί να υπάρξει στον ερμηνευτικό χώρο, αν δε δηλώνεται στο ίδιο το σώμα του κειμένου. Ο καλύτερος σκηνοθέτης είναι ο ίδιος ο ποιητής· αυτός μας δίνει τα όρια και τους όρους για να τον ερμηνεύσουμε. Κάθε κλειδί που βρίσκεται έξω από το κείμενο, όταν δεν είναι αυθαίρετο, είναι επικίνδυνο και μονομερές.

Τι είναι όμως εκείνο που ωθεί τον Ευριπίδη να χρησιμοποιήσει μια νέα εκδοχή για τον μύθο; Στην περίπτωσή μας, μια καινούργια εκδοχή είναι εν μέρει και η Ιφιγένεια στην Ταυρίδα, αλλά μας απασχολεί εδώ η Ελένη, γιατί είναι ένα κλειδί για να δούμε όλα τα έργα τα ειρωνικά, γιατί είναι προκλητικό κλειδί η Ελένη. Τι τον υποχρεώνει να πραγματοποιήσει την υπαρκτή στον καιρό του αλλά απωθημένη παραλλαγή ότι η Ελένη ποτέ δεν πήγε στην Τροία, αλλά με τη συμβολή της Ήρας έμεινε στην Αίγυπτο στη φύλαξη του Πρωτέα κτλ.

Η Ελένη θέτει το πρόβλημα της αυθεντικής ερμηνείας του μύθου και της σχέσης ανάμεσα στην ουσία και στα φαινόμενα. Η ύπαρξη ακριβώς δύο εκδόχων για την Ελένη, οδηγεί τον Ευριπίδη στην καρδιά του προβλήματος για την αλήθεια. Η συγχρονική εξέταση του ίδιου μύθου αποκαλύπτει την αντινομία

του και νομιμοποιεί την αμφισβήτηση του κύρους του. Στο τέλος όμως εκείνο που αμφισβητείται δεν είναι ο μύθος αλλά το κύρος της ανθρώπινης λογικής ως οργάνου ερμηνείας.

Το πρόβλημα εισάγεται με τον Τεύκρο, ο οποίος ταυτίζει το *ὄρᾱν με το νοεῖν*. Και αναδιπλώνεται στο διάλογο μεταξύ Μενελάου-Ελένης, όπου ο Μενέλαος ανακαλύπτει ότι νοσεί στα όμματα, και η Ελένη διακρίνει ανάμεσα στο «όνομα» και στο «φέρων το όνομα» σώμα.

Σε καμμιά άλλη τραγωδία δεν επανέρχεται τόσο συχνά η λέξη «όνομα» και τα παράγωγά της όσο στην *Ελένη*. Είναι τέτοια η συχνότητα, ώστε καταντάει σκάνδαλο να μην οδηγούνται τουλάχιστο σε κάποια υποψία οι ερμηνευτές. Κι εδώ βρίσκεται το κλειδί της τραγωδίας, άρα και της ερμηνείας της σκηνικής και του ύφους και της παράστασης. Σε μια εποχή που ο πολιτισμός αμφισβητεί τις αξίες του ο Ευριπίδης αμφισβητεί το κύρος της γνώσης, διαπιστώνοντας το αδιέξοδο, την σχετικότητα των φαινομένων. Η ενότητα του μύθου διασπάται και ο κερματισμός οδηγεί στη σύγχυση. Αιτία της σύγχυσης το πολυώνυμο των πραγμάτων. Η μία Σαλαμίνα αναδιπλώνεται με την ίδρυση μιας δεύτερης από τον Τεύκρο στην Κύπρο. Η θέσπιση του αυτού ονόματος για τη σήμανση ενός άλλου τόπου, οδηγεί στη σχιζοφρένεια. Έτσι ώστε τραγωδία είναι η έλλειψη ενός σταθερού σημείου αναφοράς και η αδιέξοδη περιπλάνηση του ανθρώπου στον κόσμο των ονομάτων.

Ο Ευριπίδης πουθενά δεν αρνείται στο έργο του την αδιαίρετη αλήθεια· το *ἐν* της αναφοράς. Αρνείται την ικανότητα του ανθρώπου να το συλλάβει με τη λογική του, γι' αυτό στην *Ελένη* αμφισβητεί την διαμεσολάβηση των μάντεων, αλλά δεν αμφισβητεί την ύπαρξη του θείου. Το «δαιμόνιον», για να θυμηθούμε τον Ηρόκλητο «*οὔτε λέγει οὔτε κρύπτει ἀλλὰ σημαίνει*». *Πολλαὶ μορφαὶ τῶν δαιμονίων*, λέει ο Ευριπίδης. Τα λογικώς αναμενόμενα δεν έφτασαν στο σκοπό τους. Τα απρόβλεπτα, βρήκε τρόπο ο θεός να τα κάνει υπαρκτά.

Εδώ θέλω να μείνω λίγο και να πω ότι αυτό ακριβώς το εξόδιον άσμα – το διαβάζω στα αρχαία ελληνικά, ήδη το μετέφρασα πρόχειρα – είναι σημαντικό απ' την εξής άποψη: το βρίσκουμε ως κοινό εξόδιον άσμα σε τραγωδίες που ειδολογικά δε συμπίπτουν. Κι αυτό νομίζω ότι είναι το σκάνδαλο. Διαβάζω:

*Πολλαὶ μορφαὶ τῶν δαιμονίων,
πολλὰ δ' ἀέλπτως κραίνουσι θεοί·
καὶ τὰ δοκηθέντ' οὐκ ἐτελέσθη,
τῶν δ' ἀδοκῆτων πόρον ἡὔρε θεός.
Τοιόνδ' ἀπέβη τόδε πρᾶγμα* (στ. 1688-92).

Αυτό το εξόδιον άσμα υπάρχει στη *Μήδεια* και στην *Άλκηστη*, το θεωρούμενον Σατυρικόν ή αντί του Σατυρικού δράματος. Υπάρχει στην *Ανδρομάχη* και στην *Ελένη* και στις *Βάκχες*.

Έστω κι αν ακόμα είναι αμηχανία των αντιγραφών και απλώς μπήκε ως «ουρά» πανομοιότυπη σε μια σειρά από έργα, εγώ τουλάχιστον έχω εμπιστοσύνη στο υφολογικό ένστικτο των αντιγραφών. Γιατί σ' αυτά τα έργα κολλήσανε ή δεν κολλήσανε αυτόν τον επίλογο; Θα έλεγα ότι αυτό το εξόδιο άσμα, το οποίο είναι η ουσία ολόκληρης της ευριπιδικής θέσης πάνω στο τραγικό πρόβλημα, που είναι επίσης κι η ουσία όλης της σοφιστικής, θα πρέπει να μας καθοδηγεί για να βλέπουμε τα πράγματα.

Το πιο αμφισβητούμενο έργο του Ευριπίδη υφολογικά είναι η *Ελένη*, όπως σας είπα. Υπάρχουν άνθρωποι που πιστεύουν ότι η *Ελένη* είναι φάρσα. Και ερωτώ πρακτικά, είναι δυνατόν ποτέ, αν είναι φάρσα, παίχτηκε σα φάρσα, κι αυτή την εντύπωση έδωσε στον κόσμο, αν ήταν δηλαδή ένα έργο το οποίο τελικά είχε σκοπό τη γελοιοποίηση, ήταν ποτέ δυνατόν, αυτό το έργο να γίνει αντικείμενο σάτιρας και παρωδίας; Κι όμως, αγαπητοί μου φίλοι, μέσα στις *Θεσμοφοριάζουσες* του Αριστοφάνη υπάρχει παρωδία της Ελένης. Κι ερωτώ, έχετε ακούσει ποτέ κωμικό να παρωδεί κωμικό; Όχι. Η παρωδία είναι ανατροπή του είδους. Στις *Θεσμοφοριάζουσες* υπάρχει μια σκηνή ανάμεσα στον Ευριπίδη και στον συγγενή, που μιμούνται την αναγνώριση του Μενέλαου και της Ελένης. Είναι ένα έργο που έχει παιχτεί δυο χρόνια πριν, είναι διάσημο, και επιτρέπει στον Αριστοφάνη να το σχολιάσει. Να το σχολιάσει παρωδικά. Δεν μπορεί ποτέ ένα έργο που λειτούργησε στην εποχή του, αν λειτούργησε η *Ελένη*, ως φάρσα, ως κωμωδία να γίνει αντικείμενο φάρσας. Είναι έξω από τους νόμους της παρωδίας. Άρα λοιπόν θα πρέπει να παίζεται και να διαβάζεται αλλά και να ερμηνεύεται πάνω στην κόψη του ξυραφιού.

[Κώστας Γεωργουσόπουλος, Ερμηνευτική και διδακτική Προσέγγιση της Ιφιγένειας της εν Ταύροις, *ΠΕΦ Σεμινάριο* 10 (1988), σσ. 120-122).

V. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΟΔΗΓΟΣ

I. Για τη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής γραμματείας από μετάφραση.

- Φ. Βώρου, Η διδασκαλία της αρχαίας γραμματείας, *Ν. Παιδεία* 4, Αθήνα, 1981.
- Κ. Γεωργουσόπουλος, «Η διδασκαλία της δραματικής ποίησης από μετάφραση. Απόψεις για μια διδακτική», *Ν. Παιδεία* 6 (1978), σ. 103-114.
- ΚΕΜΕ, Εισηγήσεις, τ. 2, Αθήνα 1976, 1977.
- Λαζάρου-Οικονομοπούλου, «Μορφολογικά στοιχεία», *η διδασκαλία των νέων μαθημάτων στο Γυμνάσιο*, Αθήνα, 1966.
- Σ. Μαρκιανού, *Ερμηνευτική και μεθοδολογική προσέγγιση των κειμένων της αρχαίας ελληνικής γραμματείας*, Αθήνα 1978.
- Θ. Μαυροπούλου, «Η αρχαία ελληνική γραμματεία στο Γυμνάσιο και τα αρχαία ελληνικά στο Λύκειο», *Φιλολογος* 10.
- Παιδαγωγικού Εργαστηρίου Παν/μίου Θεσσαλονίκης, *Η διδασκαλία των αρχαίων ελληνικών από μετάφραση*, Αθήνα χ.χ.
- Γ. Α. Παπακωστούλα-Γιανναρά, Α. Παπαδόπουλου- Α. Στέφου, *Η διδασκαλία στα κείμενα και στη γλώσσα*, Αθήνα, 1984.
- Κ. Παπανικολάου, *Προβλήματα ερμηνείας των κλασικών κειμένων*, Αθήνα, β' έκδ., σσ. 64-88.
- Παπανικολάου-Παπαγεωργίου, *Η διδασκαλία των νέων μαθημάτων στο Γυμνάσιο*, Αθήνα, 1966.
- Μ. Σαμαρά, «Ερμηνευτική προσέγγιση αρχαίου κειμένου από μετάφραση», *Ν. Παιδεία* 41 (1987).
- Ηλ. Σπυρόπουλου, *Τα αρχαία ελληνικά στο Γυμνάσιο και το Λύκειο*, Αθήνα, 1980.
- Αθαν. Φραγκούλη, «Συμβολή στη διδασκαλία της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας στο Γυμνάσιο και το Λύκειο», *Νεοελληνική Παιδεία* 15 (1988), σσ. 55-77.

II. Για τον Ευριπίδη και το αρχαίο ελληνικό δράμα.

- D. Bain, *Actors and Audience*, Oxford, 1977.
- C. Baldry, *Το τραγικό θέατρο στην αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Γ. Χριστοδούλου και Γ. Χατζηκώστα, Αθήνα, 1981.
- S. Barlow, *The Imagery of Euripides*, London, 1971.
- C. Collard, Formal debates in Euripides' Drama, *G. R.* 22, 58-71.
- D. J. Conacher, *Euripidean Drama*, Toronto and London, 1967.
- Horst Dieter Blume, *Εισαγωγή στο αρχαίο θέατρο*, μτφρ. Μ. Ιατρού, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1986.

- E. R. Dodds, *Οι Έλληνες και το παράλογο*, μτφρ. Γ. Γιατρομανωλάκης, Αθήνα, 1978.
- R. C. Flinkinger, *The Greek Theater and its Drama*, Chicago, 1936.
- Αρ. Ε. Φουτρίδης, *Ο Χορός του Ευριπίδη*, Αθήνα, 1981.
- Στ. Ζορμπαλάς, *Ο Ουμανισμός στο έργο του Ευριπίδη*, Αθήνα, 1987.
- G. M. A. Grube, *The Drama of Euripides*, London, 1941.
- Δ. Ι. Ιακώβου, *Η ποιητική της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας*, Αθήνα, 1998.
- Ι. Θ. Κακριδής, *Ο ποιητής και η μυθική παράδοση*, Αθήνα, 1932.
- H. D. F. Kitto, *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, μτφρ. Λ. Ζενάκος, Αθήνα, 1976.
- R. Lattimore, *Story Patterns in Greek Tragedy*, London, 1964.
- A. Lesky, *Η τραγική ποίηση των αρχαίων Ελλήνων*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1997.
- B. Murray, *Ο Ευριπίδης και η εποχή του*, μτφρ. Κ. Παπανικολάου, Αθήνα, 1965.
- ΠΕΦ (Πανελλήνια ένωση Φιλολόγων), *Η Αρχαία Δραματική Ποίηση*, Σεμινάριο 10 (1988)
- A. Rivier, *Essai sur le tragique d' Euripide*, Paris, 1975.
- J. de Romilly, *Αρχαία Ελληνική Τραγωδία*, μτφρ. Ελ. Δαμιανού-Χαραλαμποπούλου, Αθήνα, 1976.
- F. W. J. Scheling, *Η δραματική ποίηση: Τραγωδία, κωμωδία* μτφρ. Θ. Λουπασάσης, Αθήνα, 1992.
- Scholes-Klaus, *Στοιχεία του δράματος*, μτφρ. Αρ. Παρίση, Θεσσαλονίκη, 1984.
- Z. Σιαφλέκη, *Η εύθραστη αλήθεια*, Αθήνα, 1995.
- H. Strohm, *Euripides*, Munich, 1975.
- O. Taplin, *Η αρχαία ελληνική τραγωδία σε σκηνική παρουσίαση*, μτφρ. Β. Ασημομύτη, Αθήνα 1988.
- J. P. Vernant and P. Vidal-Naquet, *Μύθος και τραγωδία στην Αρχαία Ελλάδα*, μτφρ. Στ. Γεωργούδη, Αθήνα, 1974.
- P. Walcot, *Greek Drama in its Theatrical and Social Context*, Cardiff, 1976.
- C. H. Whitman, *Ο Ευριπίδης στα πλαίσια του μύθου*, μτφρ. Ν. Η., *Θέατρο* 40-42 (1977).

III. Για την Ελένη.

- J-L Backes, *Ο μύθος της Ελένης*, μτφρ. Μ. Γιόση, Αθήνα, 1993.
- E. M. Blaiklock, *The male characters of Euripides*, Wellington, 1952.
- A. Y. Campbell, «Helena», *P. C. Ph.* 179, (1946-1947), 375-385.
- A. M. Dale, *Euripides Helen*, Oxford, 1967.
- E. Delebecque, *Euripide et la guerre du Péloponnèse*, Paris, 1951.
- H. Grégoire, *Euripide, Helene* (Belles Lettres), v. Y., Paris, 1950.
- R. Kannicht, *Euripides Helena*, Heidelberg, 1969.

- M. Κοκολάκης, «Αι συμφοραί της Ελένης εις την ομώνυμον τραγωδίαν του Ευριπίδου, *Φιλολογικά Μελετήματα εις την αρχαίαν ελληνικήν γραμματείαν*, Αθήναι, 1976, σσ. 16-35.
- J. Lindsay, *Helen of Troy*, London, 1974.
- K. Matthiesen, *Elektra, Taurische Iphigenie und Helena* (Hypomnemata 3), Göttingen, 1964.
- Ann Newton-Pippin, «Euripides' *Helen*: A Comedy of Ideas», *C. Ph.* IV. (1960).
- P. Pattichis, *Euripides' Helen and the Romance Tradition*, New York, 1961.
- [ή τη σχολιασμένη έκδοση της Ακαδημίας Αθηνών (1978)]
- T. Ρούσσος-Δ. Βλασσσοπούλου, *Ευριπίδης, Ελένη*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα, 1992.
- Δ. Σακαλής, «Ο ρόλος του Τεύκρου στην *Ελένη* του Ευριπίδη», *Δωδώνη*, 1980, σσ. 137-174.
- «Κριτικές και ερμηνευτικές παρατηρήσεις στην *Ελένη* του Ευριπίδη», *Δωδώνη*, 1981, σσ. 49-84.
- Ch. Segal, «The two worlds of Euripides' *Helen*», *T. A. Ph. A.* 102 (1971), 553-614.
- K. Σπυρόπουλου, *Ευριπίδου Ελένη*, εκδ. Πάπυρος.
- H. Steiger, Wieentstand die Helena des Euripides! *Phil.* 1908, 202-237.
- K. Τοπούζης, *Ευριπίδης, Ελένη*, εκδ. Επικαιρότητα, Αθήνα, 1997.
- Ερρ. Χατζηανέστης, *Ευριπίδης, Ελένη*, Αθήνα, 1989.
- G. Zuntz, *On Euripides' Helena: Theology and Irony*, Geneva, 1958.

